

Valentina Pacheva, Sergij Pachev

(Ukraine, Bogdan Khmel'nitsky Melitopol State Pedagogical University)

The Scientific Series *Bulgarians of the Northern Pryazovia: History, Language and Culture*

Abstract: The article analyses the research activities of the Melitopol Centre for Bulgarian Studies presented in the scientific series *Bulgarians of the Northern Pryazovia: History, Language and Culture*. The authors shed light on the importance of the research into the history, language and traditional culture of the Bulgarian ethnic group of the Northern Pryazovia undertaken between 2009 and 2016 for the future comprehensive study of the Bulgarian diaspora in Ukraine.

Key words: Bulgarian studies, Bulgarian ethnic group, research centre, scientific series, Northern Pryazovia.

Валентина Пачева, Сергій Пачев

(Україна, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

Наукова серія „Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура“

Анотація: У статті проаналізовано науково-дослідницьку діяльність Мелітопольського центру болгаристики, що представлена у науковій серії «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура». Висвітлено значення здійсненого наукового вивчення історії, мови й традиційної культури болгарської етнічної групи Північного Приазов'я впродовж 2009 – 2016 рр. для подальшого комплексного дослідження болгарської діаспори в Україні.

Сьогодні Україна є одним із науково-культурних осередків у світі, де поряд із дослідженням різних галузей славистики активно розвивається болгаристика. Науково-дослідний центр болгаристики було засновано у жовтні 2008 р. при Мелітопольському державному педагогічному інституті (з 2009 р. – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького). Метою створення центру стало комплексне дослідження історії, мови та традиційної культури болгарської етнічної групи Північного Приазов'я.

У 2009 році центр болгаристики розпочав видання наукової серії «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура». На сьогодні вийшло друком шість книг цієї серії: дві з них – краєзнавчі нариси з історії та сьогодення окремих

болгарських сіл Приазов'я; одна книга – мемуарне джерело з історії кримських болгар; ще дві – матеріали конференцій, та ще одна книга – ювілейний збірник статей наукових співробітників центру болгаристики, присвячений святкуванню 150-ї річниці виникнення болгарських сіл у Північному Приазов'ї.

Першою книгою наукової серії стала історико-краєзнавча праця під назвою «Чушмелій» (Добрев 2009), яку було видано 2009 року. Краєзнавець-аматор Володимир Добрев, житель приазовського болгарського села Степанівка Друга, автор цієї праці, яку присвячено історії та культурі двох споріднених сіл – Степанівки Другої та Богданівки (народні назви – Горні Чушмелій і Долні Чушмелій¹), що розташовані у Приазовському районі Запорізької області. Обидва села були засновані у 1861 р. болгарами із Бессарабії: село Богданівку та половину села Степанівка Друга заснували переселенці із села Чешма Варуїта (народна назва – Чушмелій; нині – с. Криничне Болградського району Одеської області), а другу половину села Степанівка Друга – переселенці із міста Болград Одеської області.

Книга складається з трьох частин: «Історія та традиції», «Мова і фольклор», «Генеалогічні таблиці». У першій частині автор наводить легенди про заснування рідних сіл, спогади про дореволюційні роки, перші десятиліття радянської влади (розкуркулення, колективізацію), становище жителів села у роки Другої світової війни, Трудову армію, післявоєнний голод та надає етнографічні матеріали. У другій частині наведені записані В. Добревим народні пісні. Особливої уваги заслуговує третя частина: на основі усних спогадів автор відтворив родовід жителів села від перших поселенців до нинішніх жителів.

Праця Володимира Добрева побудована переважно на усних джерелах, що представлені спогадами жителів і уродженців сіл Степанівки Другої та Богданівки, зібраних автором особисто. Усні джерела доповнені лише списками жителів села, які загинули під час сталінських репресій та у роки Другої світової війни, що запозичені з опублікованих джерел – «Реабілітовані історією» (Реабілітовані), «Книга пам'яті України» (Книга пам'яті). Відсутність документальної джерельної бази не дає можливості вважати цю працю науковою у справжньому розумінні. Але її цінність полягає в іншому: автору вдалося фактично зафіксувати зріз колективної історичної пам'яті своїх земляків. У книзі вміщено наукові коментарі, які підготували співробітники центру болгаристики.

Друга книга наукової серії («Болгари Північного Причорномор'я» 2010) містить матеріали XI Міжнародної наукової конференції «Болгари Північного Причорномор'я», що відбулася у м. Мелітополі 15-16 жовтня 2010 р. Серед авторів – представники Запорізького обласного товариства болгарської культури, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Таврійського державного агротехнологічного університету (м. Мелітополь), Запорізького національного університету, Бердянського державного педагогічного університету, Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, Донецького національного університету, Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Софійського університету імені Св. Климента Охридського (Болгарія), Великотирнівського університету імені Св. Кирила і Мефодія (Болгарія), Шуменського університету імені єпископа Костянтина Преславського (Болгарія), Інституту літератури Болгарської академії наук

¹ болг. Верхній Чушмелій та Нижній Чушмелій

(Болгарія), Інституту етнології й фольклористики з Етнографічним музеєм Болгарської академії наук (Болгарія), Університету імені Адама Міцкевича (Польща).

Автори публікацій торкнулися багатьох напрямків болгаристики, зокрема таких: усної історії болгар Північного Приазов'я, історії окремих болгарських сіл регіону, історії болгарської діаспори в Україні – становлення національних районів у 20-х рр. XX ст., трудової міграції болгар у Донбас наприкінці 50-х рр. XX ст., історії кримських болгар; традиційної культури болгарської діаспори – розвитку духовної культури, традиційної обрядовості, міжкультурної взаємодії (на прикладі Бессарабії); проблем болгарської лінгвістики – соціолінгвістики, ономастики, діалектології; сучасних проблем болгарської діаспори в Україні та Польщі; біографістики видатних істориків-болгаристів України – М. Д. Дихана та В. Н. Жук; політизації етнічності у країнах Центрально-Східної Європи; етнопсихологічних особливостей ціннісних орієнтацій болгарської діаспори (на прикладі Мелітопольщини).

У третій книзі наукової серії (Вербова 2011) опубліковано спогади кримської болгарки Євдокії Степанівни Вербової – однієї із тисяч болгар, що у 1944 році були насильно депортовані з Кримського півострова на Урал. Євдокія Вербова – проста жінка зі складною долею. Народилася у болгарській сім'ї Бойчевих в одному із сіл багатонаціонального Криму. Її дитинство та юність припали на часи колективізації, а молодість обпалила війна і принизила несправедлива депортація, зрілі роки проминули в боротьбі за фізичне виживання сім'ї з хворим чоловіком і малолітніми дітьми на руках. Не маючи можливості повернутися до Криму (для колишніх депортованих Крим був закритою територією), Є. С. Вербова понад півстоліття прожила в Мелітополі. Тут побудувала будинок, виростила дітей, поховала чоловіка і дожила до 89 років. До останнього дня вона зберегла ясність розуму і твердість духу. Її гостинний будинок, що на вулиці Каховській, на початку XXI ст. прийняв чимало делегацій із Болгарії.

Історію свого життя Євдокія Степанівна почала писати в 1984 р., хоча в рукописі про це прямо не говориться. Поштовхом до початку роботи, очевидно, послужили спогади її мами, яку Євдокії Степанівні довелося доглядати з 1984 р. до самої смерті в 1985 р. Видно, що початок записано зі слів її матері. Спогади і щоденник писалися відразу набіло, без чернеток. У тексті багато повторів, як би повернень до минулого.

Маючи лише початкову освіту, Є. Вербова продемонструвала непоганий літературний стиль, у чому читач може переконатися. Рукопис підготовлено до публікації у центрі болгаристики Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького за особистим проханням ще за життя автора. Текст друкується мовою оригіналу з максимальним збереженням авторського стилю. Редакторська правка полягала лише в приведенні тексту у відповідність з нормами пунктуації та орфографії. Укладачам також належать коментарі. Крім того, з тексту вилучено невеликі уривки (позначені трьома крапками в квадратних дужках), що містять конфіденційну сімейну інформацію.

Праця Є. Вербової є важливим джерелом для вивчення не лише історії кримських болгар, історії депортації: може бути цінною для всіх, хто цікавиться історією повсякденності, як радянської, так і пострадянської епохи.

Четверта книга наукової серії представляє собою матеріали Міжнародної наукової конференції «IV Приазовський болгаристичний семінар», що відбулася у м. Мелітополі 16-17 листопада 2012 р. Це традиційний форум, який проводиться періодично, об'єднує науковців – дослідників історії, мови та культури болгарської етнічної спільноти Північного Приазов'я. У ньому взяли участь науковці-болгаристи,

як з України, так і з Болгарії. Українські дослідники представляють міста Київ, Одесу, Харків, Запоріжжя, Бердянськ, Полтаву, Суми, Горлівку та Мелітополь. Зарубіжні учасники – Софію (Інститут історичних досліджень Болгарської академії наук), Велико-Тирново (Американський коледж АРКУС), Пловдив (Пловдивський університет імені Паїсія Хилендарського).

У збірнику опубліковано статті, що охоплюють низку актуальних питань з історії, історіографії, джерелознавства, демографії, етнопсихології, традиційної матеріальної та духовної культури болгарського населення Північного Приазов'я й інших регіонів України, а також сучасного стану функціонування болгарської мови та методики її викладання.

П'ята книга наукової серії («Болгари: 150 років у Приазовському краї» 2012) – збірник статей та матеріалів, що охоплює вісім тематичних рубрик: історіографія, історія, усна історія, переселення 1861-1863 років, етнологія, етнопсихологія, ономастика, мовні взаємовпливи.

Історіографічна рубрика представлена статтею керівника центру болгаристики, доцента С. І. Пачева, що присвячена аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії історії переселення болгар до Приазов'я у 1861–1863 рр. Автор здійснив докладний аналіз відповідної проблемної історіографії, простежив її етапи та напрямки, виділив досягнення українських, болгарських, молдавських та російських учених. С. І. Пачев дійшов до висновку, що наявна джерельна база та високий рівень вивченості окремих аспектів теми у працях різних учених створюють необхідні можливості для написання спеціального узагальнюючого комплексного дослідження.

Стаття М. В. Сярова представляє історичну рубрику. Автор досліджує міграційні процеси кримських болгар після депортації. У роботі наведено низку вражаючих свідчень депортованих болгар, що розкривають жахливі події, які їм довелося пережити. Автор наголошує, що основною причиною оселення значної групи колишніх депортованих болгар у Приазов'ї стала заборона повернення до Криму.

У збірнику знайшов відображення і такий напрям історичних досліджень, як усна історія. Багаторічні інтерв'ювання представників болгарської громади Мелітопольщини склали основу статті М. С. Пачевої, у якій розкривається історія повсякденності болгарського села Приазов'я у повоєнне десятиліття крізь призму спогадів «дітей війни».

Рубрика «Переселення 1861-1863 років» представлена археографічною публікацією цікавого історичного джерела, виявленого та ідентифікованого доцентом С. І. Пачевим під час роботи у болгарських архівах. Це «Список жителів бессарабської колонії Дермендере», які виявили бажання переселитися до Приазов'я. Документ датований 1861 р.

Результатом етнографічних експедицій до болгарських сіл Приазов'я, Бессарабії, Криму, а також Сливенської області Болгарії стало компаративне дослідження Н. С. Красько. Автор робить висновок, що світоглядні уявлення болгар щодо кладовищ відображають історично-політичні, соціально-економічні та культурно-побутові процеси розвитку суспільства і визначають рівень людяності та громадського і духовного виховання.

У статті М. В. Сярова та доцента Л. М. Кобильнік порушена тема історії кримських болгар. Автори досліджують травмуючий вплив такої екстремальної події, як депортація, на психіку людей. Робиться висновок, що порушення, які розвиваються після пережитої психологічної травми (депортації) призводять до стійких особистісних змін не тільки у людей, що безпосередньо пережили стрес, але і у наступних поколінь

їхніх сімей. Після пережитої травми багато депортованих болгар навіть через десятиліття побоювалися говорити рідною мовою один з одним і зі своїми дітьми. Почуття страху на все життя оселилося в їхніх серцях.

Під рубрикою «Ономастика» опубліковано статтю В. М. Пачевої, яка дослідила ойконіми болгарських сіл Запорізького Надазов'я, відзначивши різноманітність та різномовність ойконімної системи Запорізького Надазов'я. Зіставивши первинні ойконіми із сучасними, автор дійшла висновку, що їхній переклад українською мовою не в усіх випадках був здійснений коректно, із врахуванням національної ідентифікації. Перспективи досліджень болгарсько-українських мовно-культурних взаємодій розкрила Антоанета Джельова. Вона відзначила, що мовна система, інтерпретована з позицій нової лінгвістичної парадигми, дає можливість досліджувати мовні проблеми як відображення історичних, соціальних та політичних процесів.

Отже, збірник «Болгари: 150 років у Приазовському краї» є своєрідним науковим звітом центру болгаристики, приуроченим святкуванню 150-річчя переселення болгар до Північного Приазов'я. Запропоновані статті представляють результати кропіткої роботи з комплексного вивчення болгарської етнічної спільноти Приазов'я.

Шоста книга наукової серії «Строганівка: історія і сучасність» (Пачев 2016) присвячена історії та сьогоденню болгарського села Строганівка Приазовського району Запорізької області. Це збірник статей та матеріалів, які впорядкував краєзнавець-аматор Володимир Дмитрович Пачев. Книга складається з чотирьох розділів: «Історія села Строганівка», «Спогади жителів с. Строганівка», «ЗМІ про Строганівку та її жителів», «Строганівські сім'ї у фотографіях». Праця приурочена до святкування 155-ї річниці переселення болгар із Бессарабії до Північного Приазов'я і заснування села Строганівки.

Збірник містить статті та матеріали В. Пачевої, С. Пачева, В. Міткова, О. Божекової, Т. Фоніної, Л. Христової, І. Балєва, В. Сухаренка, І. Сухаренка, А. Кликовки, Н. Конак, Л. Гречаної, О. Ахинько, Л. Паскалова, Л. Жейнової, Л. Чайки, Т. Орешкової, Т. Забержевської.

Автор-упорядник записав численні спогади своїх земляків, які публікуються вперше. Серед них слід згадати Н. Чулакову, С. Лисенка, А. Калюжну, Т. Каланджи, С. Тодорова, І. Занкова, Г. Пачева, І. Пачева, Н. Орешкову, П. Салібєєва, В. Кальчева, О. Неалова, М. Златову, М. Косяченко.

Строганівський літописець В. Пачев зібрав багатий ілюстративний матеріал – понад дві сотні світлин, більшість із яких є унікальними та публікуються вперше. На них жителі села Строганівки у різні періоди його історії. Книга цінна представленими фактами з історії села і спогадами.

Отже, видання наукової серії «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура» необхідне для подальшого наукового дослідження історії, мови й традиційної культури болгарської етнічної групи Північного Приазов'я і є вагомим внеском у комплексне вивчення болгарської діаспори в Україні.

Список літератури

Добрев 2009: Добрев В. Д., Чушмелій. Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга І. Мелітополь–ВеликоТирново, 310 с.

- Матеріали XI Міжнародної наукової конференції «Болгари Північного Причорномор'я» 2010: Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга II. Мелітополь–Велико-Тирнове, 214 с.
- Вербова 2011: *Вербова Е. С.* История моей жизни. Велико-Тирнове; Мелітополь: III «Издательский дом МГТ», 116 с. (Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга III).
- Матеріали міжнародної наукової конференції 2012: IV Приазовський болгаристичний семінар. Велико-Тирнове; Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 196 с. (Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга IV).
- Болгари: 150 років у Приазовському краї 2012: Велико-Тирнове; Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 183 с. (Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга V).
- Строганівка: Історія і сучасність 2016: Строганівка: історія і сучасність, укладач В. Д. Пачев. Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 324 с. (Наукова серія «Болгари Північного Приазов'я: історія, мова та культура», книга VI)